वाच्यं, त्रि, (उच्यते इति । वच्+ण्यत् । "वचोऽशब्दसंज्ञायाम् ।" इति न कुत्वम् ।) कुत्सितम् । हीनम् । वचनार्हम् । इति मेदिनी । ये, ५५ ॥ (यदुक्तम् ।
"गुरोरपि गुरा वाच्या दोषा वाच्या गुरोरपि ॥")
शब्दम् । यथा,—
"न चाप्यतद्बहुत्वाभ्यां प्रयोगार्थां विशिष्यते ।
वाच्यवाचकभावोऽयमश्वपादादिशब्दवत् ॥
विभीतकेऽप्यक्षशब्दो यद्यप्यस्थे: प्रयुज्यते ।
तथापि वाचकत्वस्य ज्ञायते शकटाङ्गवत् ॥"
इति मलमासतत्त्वधृतभट्टवार्त्तिकवचनम् ॥
अपि च ।
"अर्थो वाच्यश्च लक्ष्यश्च व्यङ्ग्यश्चेति त्रिधा मत: ।"
एषां स्वरूपमाह ।
"वाच्योऽर्थोऽभिधया बोध्यो लक्ष्यो लक्षणया मत: ।
व्यङ्ग्यो व्यञ्जनया ता: स्युस्त्रय: शब्दस्य शक्तय: ॥"
इति साहित्यदर्पणे २ परिच्छेद: ॥
वाच्यं, क्ली, (वच्+ण्यत् ।) प्रतिपादनम् । दूषणम् । इति धरणि: ॥ (यथा,—
"परवाच्येषु निपुण: सर्व्वो भवति सर्व्वदा ॥")
वाछ, इ कामे । इति कविकल्पद्रुम: ॥ (भ्वा०-पर०-सक०-सेट् ।) इ, वाञ्छाते । इति दुर्गादास: ॥
वाजं, क्ली, घृतम् । (यथा, वाजसनेयसंहितायाम् । ६ । १ ।
"वाचस्पतिर्वाजं न: स्वदतु ॥")
यज्ञ: । अन्नम् । (यथा, ऋग्वेदे । ४ । २२ । ३ ।
"यो देवो देवतमो जायमानो
महो वाजेभिर्महद्भिश्च शुष्मै: ॥"
"वाजेभिरन्नै: ।" इति तद्भाष्ये सायण: ॥)
वारि । इति मेदिनी । जे, १४ ॥ (संग्राम: । यथा, ऋग्वेदे । ५ । ३५ । १ ।
"अस्मभ्यं चर्षणीसहं सखिं वाजेषु दुष्टरम् ॥"
बलम् । यथा, तत्रैव । ५ । ८५ । २ ।
"वनेषु चित्रं ततान वाजमर्व्वत्सु पज्र उक्षियासु ॥")
वाज:, पुं, शरपक्ष: । इत्यमर: । २ । ८ । ८७ ॥ (यथा, भागवते । १० । ५६ । १६ ।
"विचित्रवाजैर्निशितै: शिलीमुखै: ॥")
निखन: । पक्ष: । वेग: । इति मेदिनी । जे, १६ ॥ सूनि: । इति विश्व: ॥
वाजपेयं, क्ली पुं, (वाजमन्नं घृतं वा पेयमस्येति ।) यागविशेष: । इत्यमरभरतौ ॥ स तु श्रौतसप्तसंस्थान्तर्गतपञ्चमयाग: । यथा । अग्निष्टोमोऽत्यग्निष्टोमो उक्थ्य: षोडशी वाजपेयश्च । इत्याश्वलायनसूत्रम् ॥ एष: पौण्डरीकश्चेति सप्तयागा: ॥
वाजभोजी [न्], पुं, (वाजं भुङ्क्त इति । भुज+णिनि: ।) वाजपेययाग: । इति शब्दरत्नावली ॥

वाजसनेय:, पुं, जनमेजयक्रतुवेदार्थग्रन्थ: । स तु वैशम्पायनशापादुच्छन्न: । इति मत्स्यपुराणम् ॥ (वाजसने: सूर्य्यस्य छात्र: । वाजसनि+ढक् । याज्ञवल्क्य: । यथा, बृहदारण्यके ।"आदित्यानीमानि शुक्लानि यजूंषि वाजसनेयेन याज्ञवल्क्येनाख्यायन्ते ॥")
वाजसनेयी, [न्] पुं, (वाजसनेयेन प्रोक्तं वेदमस्त्यस्येति । इनि: ।) यजुर्व्वेदी । यथा,—
"आर्यक्रमेण सर्व्वत्र शूद्रा वाजसनेयिन: ॥"
इति महाजनपरिग्रहीतवचनात् यजुर्व्वेदविधिनैव कर्म्म कुर्य्यु: । इति मलमासतत्त्वम् ॥ (यथा, हरिवंशे । १४० । २ ।
"ब्राह्मणो याज्ञवल्क्यस्य शिष्यो धर्म्मगुणान्वित: ।
ब्रह्मदत्तेति विख्यातो विप्रो वाजसनेयिनाम् ॥")
वाजिगन्धा, स्त्री, (वाजिनो घोटकस्य गन्धोऽस्त्यस्यामिति । अच् । टाप् ।) अश्वगन्धा । इति रत्नमाला ॥ (यथा, सुश्रुते चिकित्सितस्थाने ३० अध्याये ।
"सरला गुरुविख्याभु वाजिगन्धाविदृह्मिभि: ॥")
वाजिदन्त:, पुं, (वाजिनां दन्त इव पुष्पं यस्य ।) वासक: । इति रत्नमाला ॥
वाजिदन्तक:, पुं, (वाजिदन्त एव । स्वार्थे कन् ।) वासक: । इत्यमर: । २ । ४ । १०३ ॥
वाजिनं, क्ली, आमिक्षामस्तु । इति हेमचन्द्रचिकाण्डशेषौ । छाना जल इति भाषा ॥ (यथा, वाजसनेयसंहितायाम् । १९ । २१ ।
"सोमस्य रूपं हविष आमिक्षा वाजिनं मधु ॥"
अस्य गुणा: प्रस्तुतिनियमश्च यथा,—
"दध्ना तक्रेण वा नष्टं दुग्धं वह्नं सुवाससा ।
नष्टदुग्धभवन्नीरं मोरटश्चेच्छटोऽब्रवीत् ॥
सुखशोषज्वरादाहरक्तपित्तज्वरप्रणुत् ।
लघुर्बलकरो रुच्यो मोरट: स्यात् सितायुत: ॥"
इति भावप्रकाशस्य पूर्व्वखण्डे प्रथमे भागे ॥
हवि: । यथा, वाजसनेयसंहितायाम् ।२९।१।
"वाजी वहन् वाजिनम् ।"
"वाजिनं हवि: ।" इति तद्भाष्ये महीधर: ॥*॥
पुं, अर्घ: । यथा, ऋग्वेदे । १० । ७१ । ५ ।
"नैनं हिन्वन्त्यपि वाजिनेषु ॥"
"वाक् इला ईश्वरा येषाम् ।" इति सायण: ॥)
वाजिनी, स्त्री, अश्वगन्धा । घोटकी । श्येनस्य पर्य्याय: । वड़वा २ वामी ३ प्रस्तका ४ आर्णवी ५ । अस्या: क्षीरगुणा: ।
"अश्वाक्षीरन्तु रूक्षाम्लं लवणं दीपनं लघु ।
देहस्थैर्य्यकरं बल्यं गौरवं कान्तिकृत् परम् ॥"
तद्धिगुणा: ।
"आम्रं दधि स्याम्मधुरं कषायं
कफार्त्तिमूर्च्छामयहारि रूक्षम् ।
वाताख्यदं दीपनकारि नेत्र-
दोषापहं तत् कथितं पृथिव्याम् ॥"*॥
तन्नवनीतगुणा: ।
"आश्वन्तु नवनीतं स्यात् कषायं कफकासजित् ।
चक्षुष्यं कटुकञ्चोष्णमीषदातापहारकम् ॥"
तद्घृतगुणा: ।
"अश्वाघृतन्तु कटुकं मधुरञ्च कषायकम् ।
ईषद्दीपनदं मूर्च्छाहारि वाताख्यदं गुरु ॥"
इति राजनिर्घण्टे: ॥ * ॥
अपि च ।
"रूक्षोष्णं वड़वाक्षीरं बल्यं श्वासानिलापहम् ।
अम्लं कटु लघु स्वादु सर्व्वमेकगुणं तथा ॥"
इति भावप्रकाश: ॥
वाजिपृष्ठ:, पुं, (वाजिन: पृष्ठमिव आकृतिरस्येति ।) अश्वानपृष्ठ: । इति शब्दचन्द्रिका ॥
वाजिभक्ष:, पुं, (वाजिभिर्भक्ष्यते इति । भक्ष+कर्म्मणि घञ् ।) चणक: । इति राजनिर्घण्टे: ॥ (विवरणमस्य चणकशब्दे ज्ञातव्यम् ॥)
वाजिभोजन:, पुं, (वाजिभिर्भोज्यते इति । भुज+कर्म्मणि ल्युट् ।) सुप्त: । इति राजनिर्घण्टे: ॥
वाजिमान् [त्], पुं, पटोल: । इति रत्नमाला ॥
वाजिशाला, स्त्री, (वाजिनां शाला गृहम् ।) घोटकगृहम् । आस्तबल् इति आरबी भाषा ॥ तत्पर्य्याय: । मन्दुरा २ । इत्यमर: ॥ (यथा, राजतरङ्गिण्याम् । ४ । १६६ ।
"काम्बोजानां वाजिशाला जायन्ते स्म हयोद्भिता: ॥")
वाजी [न्] पुं, (वाजो वेगोऽस्यास्येति । वाज+इनि: ।) घोटक: । (यथा, रघु: । ३ । ४३ ।
"शृतैस्तमस्कामनिमेषवृत्तिभि-
र्हरिं विदित्वा हरिभिश्च वाजिभि: ॥"
वाज: पक्षोऽस्यास्येति ।) बाण: । पक्षी । इत्यमर: । वासक: । इति शब्दरत्नावली ॥ (वजति गच्छतीति । वज्+णिनि: । त्रि, चलनवान् यथा, वाजसनेयसंहितायाम् । २६ । १ ।
"वाजी वहन्वाजिनं जातवेदो देवानां वक्षि-
प्रियमाजस्यम् ॥"
वजति वाजी । वजगतौ चलनवान् ।" इति तद्भाष्ये महीधर: ॥ * ॥ वाजमन्नमस्यास्तीति अन्नवान् । यथा, ऋग्वेदे । ३ । २ । १४ ।
"तमीमहे नमसा वाजिनं बृहत् ॥"
"वाजिनं अन्नवन्तम् ।" इति तद्भाष्ये सायण: ॥ वाज: पक्षोऽस्यास्येति । पक्षविशिष्ट: । यथा, भागवते । ४ । ७ । १६ ।
"सुपर्णेन उपागीतस्तार्क्ष्येण क्षोत्र-
वाजिना ॥")
वाजीकरणं, क्ली, (अवाजी वाजीव क्रियतेऽनेनेति । कृ+ल्युट् । अभूततद्भावे च्वि: ।) वीर्य्यवर्द्धिकरम् । इति राजनिर्घण्टे: ॥ वाजीकरणस्य लक्षणमाह ।
"यद्गृहं पुरुषं कुर्य्यात् वाजिवत् सुरतक्षमम्
तद्वाजीकरणाख्यातं मुनिभिर्भिषजां वरै: ॥"
अत्र प्रसङ्गात् क्लैबस्य लक्षणं संख्या निदानञ्चाह ।
"क्लीब: स्यात् सुरताशक्तस्तद्भाव: क्लैब्यमुच्यते ।
तच्च सप्तविधं प्रोक्तं निदानं तस्य कथ्यते